

УДК 159.923.35(477):81'373.611

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ДЕРИВАТИВ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕВЕРБАТИВІВ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ ВІДНОСИНИ МІЖ ЛЮДЬМИ)

Огринчук О.П.

Мова – природна знакова система, яка здатна розвиватися і змінюватися разом з людиною – носієм мови.

Мова як система реалізується у процесі комунікації, форми та види якої визначаються соціальними стосунками між людьми. Її лексична система, як стверджує Л.С. Паламарчук, належить до найбільш відкритих систем, а це означає, що словниковий склад перебуває у стані постійного динамічного розвитку [4, с.3].

Актуальним є виявлення самобутнього, унікального в кожній окремо взятій мові, а також вивчення зв'язку мови з культурою народу, бо людина, як і окрема нація, входить у культуру, пронизана нею. "в деяких випадках і впливає на неї" [7].

Виходячи з цього, можна говорити про підвищений інтерес сучасної лінгвістики до семантичної структури лексем, до слова як знакового репрезентанта культури, ментальності народу.

Постановка проблеми. На сьогодні фактично немає універсального тлумачення самого поняття ментальності. Його часто ідентифікують із поняттям менталітету.

Тут доречно було б звернутися до Великого тлумачного словника української мови, в якому розмежовуються ці категорії, безвідносно до з'ясування їхнього статусу (**ментальність** "інтелект, розумові здібності, психіка, психічний склад", **менталітет** "сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи чи індивіда, що проявляються в культурі, мові, поведінці і т. ін.") [1, с.518].

Таким чином, говорячи про ментальність, ми можемо апелювати до загальної властивості або здатності виражати ідеальну природу як психічну реальність у формі образу, побудова якого передбачає "перехід через чуттєвість, за межі чуттєвого, через сенсорні модальності до амодального світу" [3].

Оскільки кожний народ бачить світ по-своєму і відображає це бачення в певних поняттях, то вирізняють етнічні мовні картини світу, які виявляють ментальність того чи іншого народу [5, с.407].

Проблема дослідження ментальності нації через призму семантики мовних одиниць слова як мовного знака усе частіше цікавить лінгвістів.

Упродовж останніх років дослідники визначали одиниці ментального лексикону як "ідеальні сутності, що формуються у свідомості людини" (З.Д. Попова, І.А. Стернін) [6], як "оперативні змістові одиниці усєї картини світу, відображені у людській психіці" (О.С. Кубрякова) [2].

Одне з джерел отримання інформації про зміст лексем у свідомості носіїв мови – це семантика мовних одиниць.

Ми пропонуємо шукати ознаки категорії ментальності у площині словотвору – фрагмента мовної системи, що вивчає процеси творення нових слів, будову похідних, котрі утворюють певну систему.

Словотвір, розвиваючись, шукає шляхи аналізу семантичної структури словотвірних моделей, що дозволяє інтерпретувати похідне слово як носія світоглядних орієнтирів народу, відображає специфіку національно-мовного відтворення дійсності, впливає на формування структури мовних знаків.

У даному дослідженні ми робимо спроби розглянути семантичні особливості девербативів (іменників) зі словотвірним формантом -ння, -ття і виявити “національний характер”, світогляд тих, хто розмовляє даною мовою, є її носієм. Нашу увагу привернули деривати, що означають відносини між людьми, тому що в центрі цих відносин “людина”, “характеристика людини”.

Для аналізу використані матеріали суцільної вибірки зі Словника української мови, взято біля 70 віддієслівних іменників, які найповніше віддзеркалюють специфіку етнолінгвістичного світобачення українського народу.

Результати даного аналізу дають можливість поділити субстантиви цього типу на такі домінуючі групи:

а) іменники, які виражають негативне ставлення до людини, конфліктні відносини: оббріхування, огуджування, очорнення, опорочування, озлоблення, осуджування, обтяжування, ославлення, нехтування, проклинання, прокляття, обкрадання, зраджування, згвалтування, залякування, глузування, опорочення та інші (30).

Порівняймо залежність похідного від твірного:

Оббріхувати недок., оббрехати – “наговорювати неправду на когось, щось, вигадувати небиліці про кого-, що-небудь; зводити наклепи на когось, щось”;

оббріхування – “дія за значенням оббріхувати”.

Огуджувати, огудити – “висловлювати несхвалення, осуд; ганьбити, ганити; огуджування – “дія за значенням огуджувати”.

Очорнити див. очорняти і очорнювати – “зводити наклеп на кого-, що-небудь, виставляти у поганому світлі когось, щось; порочити; очорнитися див. очорнятися – “1/ ставати опороченим, заплямованим. 2/ тільки недок. пас. до очорняти”; очорнення – “дія за значенням очорнити, очорняти і очорнитися, очорнятися”.

Нехтувати недок., перех. і неперех. – 1/ ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо і т.ін. до кого-, чого-небудь; ігнорувати; 2/ чим.-н. не надавати чому-небудь значення, не звертати уваги на щось; // недбало ставитися, не берегти чого-небудь; нехтування – “дія за значенням нехтувати”.

Опорочувати недок., опорочити док., перех. – “створювати погану або небажану репутацію кому-, чому-небудь; порочити, компрометувати; // неславити, ганьбити своїми вчинками, поведінкою і т. ін.; опорочування – “дія за значенням опорочувати”.

Озлобити див. озлобляти – “викликати сильне роздратування, злість; злити; // робити впертим, затямим, немилосердним; озлобитися див. озлоблятися док. – ставати роздратованим, злим”; озлоблення – “дія і стан за значенням озлобити і озлобитися”.

Згвалтувати – 1/ силою примусити до статевого акту; 2/ порушити спокій, розтривожити кого-, що-небудь; підняти на сполох; згвалтування – “дія за значенням згвалтувати”.

Залякувати – “викликати в кого-небудь страх, переляк”; робити кого-небудь боязким, лякливим; залякування – “дія за значенням залякувати”.

Девербативи цієї групи в основному повністю успадковують семантичну базу вербативів. Дослідження семантичної структури цих субстантивів допомагає виявити взаємозв'язки між мовою і психологією людей, психічним станом.

Дана група високопродуктивна;

б) іменники, які виражають відносини між членами відповідних соціальних груп суспільства. Субстантиви цієї групи відбивають історичні реалії народу і актуалізуються на сучасному мовному ґрунті з різними семантичними відтінками, які пов'язані безпосередньо з життям нації, певним побутом.

Наприклад: вербування, гноблення, обслуговування, слугування, отуречення, натуркування, гноблення та інші (22).

Порівняймо лексико-семантичні структури похідного і твірного:

Вербувати – “наймати, набирати людей на роботу (в давнину – і до війська); // залучати до якоїсь діяльності, до участі в якій-небудь організації; вербування – “дія за значенням вербувати”.

Обслуговувати – “1/ виконувати роботу, функції, пов'язані з задоволенням чийх-небудь запитів, потреб; // подавати їжу на стіл (у ресторані, їдальні...); 2/ забезпечувати, налагоджувати роботу певних знарядь, машин, механізмів і т. ін.; обслуговування – “дія за значенням обслуговувати”.

**ДО ПИТАННЯ ПРО РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ДЕРИВАТІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ДЕВЕРБАТИВІВ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ ВІДНОСИНИ МІЖ ЛЮДЬМИ)**

Слугувати – “1/ бути слугою, прислугою у кого-небудь; 2/ бути на службі у кого-небудь; // виконувати певні обов’язки при кому-небудь; // перен. впливати, діяти якимсь чином на кого-, що-небудь; 3/ виконувати своє призначення, свою роль; // використовуватися для чого-небудь; слугування – “дія за значенням слугувати”.

Отуречення – “примушувати перейти на турецьку мову, засвоїти турецькі звичаї, культуру і т. ін.; отуречуватися – ставати турком за мовою, звичаями, культурою і т. ін.; набувати турецького вигляду, характеру; отуречення – дія і стан за значенням отуречувати і отуречуватися.

Ця група продуктивна. Описані віддієслівні іменники успадкували всі значення базових вербативів.

Основні значення цих лексем відбивають історичні події українського народу, які вплинули на культурний клімат, світогляд нації, мовну поведінку;

в) іменники, які виражають позитивне ставлення до людини: похвалу, потіху, люб’язність, зваблювання, почуття: знаджування, зніжування, зваблювання, розхвалювання, захоплення, підморгування, кохання та ін. (18).

Наприклад:

Зніжувати – “робити дуже чутливим до нестатків, кволим, неспроможним протистояти несприятливим умовам існування; занадто пестити, розпещувати”, зніжування – “дія за значенням зніжувати”.

Знаджувати – “викликати у кого-небудь захоплення, зачарування ким-, чим-небудь; зваблювати, спокушати; // приваблювати, вабити до себе, обіцяючи що-небудь краще, вигідніше; знаджування – “дія за значенням знаджувати”.

Обожувати, обожити - “те саме, що обожнювати. 1/ надавати кому-, чому-небудь рис, властивостей надприродної сили; 2/ перен. дуже поважати, любити кого-небудь; надмірно захоплюватися кимсь; 3/ з благоговінням ставитися до чого-небудь; свято шанувати щось; обожувати – “дія за значенням обожувати”.

Ця група девербативів є малопродуктивною. А це дає нам підставу говорити про те, що історичні реалії українського народу (постійна боротьба за незалежність) не тільки вплинули на культуру, а й відобразилися у свідомості людей, визначили характер мовлення, лексичний континуум.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що тип “відносини між людьми” словотвірної моделі іменників “ДО + -ння, -ття” є досить продуктивним, тому можна показати потенціал семантичних груп у процентному відношенні.

Таблиця 1. Потенціал семантичних груп у процентному відношенні

Частно-мовний склад похідних	Словотвірна модель	Тип	№	Групи	%	Ступінь продуктивності груп
Іменники (девербативи)	ДО + -ння, -ття	Дія на позначення специфіки відносин між людьми	1	Іменники, які виражають негативне ставлення до людини, конфліктні відносини	44	Високопродуктивна
			2	Іменники, які виражають відносини між членами соціальних груп суспільства	31	Продуктивна
			3	Іменники, які виражають позитивне ставлення до людини	25	Малопродуктивна

До менш продуктивної групи цього типу належать іменники, в основі яких лежить мотивуюча ознака позитивного ставлення до людини. А це вказує на природні, суспільно-виробничі, духовні, генетичні, етнічні фактори, світогляд нації та світосприймання.

Описані групи українських девербативів дають змогу вирішувати ряд проблем як лінгвістичного, так і гносеологічного характеру.

Висновки. Дослідницькі цілі словотвору і семасіології все більше перетинаються. Предметом словотвору під кутом зору семасіології стають похідні слова з огляду не тільки на їх морфемну будову, але й на семантичну структуру, змістовий підхід.

Подальше дослідження такого типу дасть відповідь на низку питань, які пов'язані з проблемами національно-мовного аспекту.

Список літератури

1. ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М., 1981.
3. Леонтьев А.Н. Образ мира // Избранные произведения. – М.: Педагогика, 1983. – С. 251-261.
4. Паламарчук Л.С. Лексико-семантичний розвиток мови// Мовознавство. –1982. – № 4.
5. Переломова О. Мовна картина світу та ідіостиль письменника з погляду сучасної лінгвістики // Семантика мови і тексту. – Івано-Франківськ: Плай, 2003.
6. Попова З. Д. Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж, 1999.
7. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997. – С. 40.

Поступила до редакції 08.02.2005 р.